

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 7, Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1

Nisan/April-2026

Alevî Gelenekte Ocak Yapılanması ve Tarihi

The Ocak Structure and History in Alawi Tradition

Sümeýra GÜVENDİ İDRİSOĞLU

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi. Temel İslam Bilimleri, İslam Mezhepleri
Tarihi

PhD Student, Faculty of Theology, Ankara
University. Fundamental Islamic Studies, History of
Islamic Sects

smyrgvnd@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8901-6468>

Fatıma Nur DEMİR

Dr. Bağımsız Araştırmacı
Dr. independent researcher
Ankara, TÜRKİYE

nurfatma67@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5620-9597>

Atıf / Citation: Güvendi İdrisoğlu, Sümeýra-Demir, Fatıma Nur . “Alevî Gelenekte Ocak Yapılanması ve Tarihi”.
Genç Mütefekkirler Dergisi 7/1 (Nisan/April, 2026), 66-93.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.19450386>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date Received: 04.01.2026

Kabul Tarihi/Date Accepted: 04.04.2026

Sayfa Aralığı/ Page Range: 66-93

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

ÖZET

Günümüzdeki Alevî ocaklarının tarihi arka planı incelendiğinde Horasan bölgesi ve o bölgedeki dinî-fikrî akımlar karşımıza çıkmaktadır. Horasan'da Arap-Türk ilişkileri savaş ve ticaret üzerinden gelişmiş ve bu süreçte Türkler İslam'ı şifahi yoldan öğrenmiştir. Bu nedenle o dönem Türkler'in İslam anlayışında, eski inançların izleri etkisini devam ettirmiştir. Bununla birlikte Emevîler ve Abbâsîler döneminde Horasan'a göç eden Ehl-i Beyt mensubu şahsiyetler de Türklerin İslamlaşma sürecinde ve din anlayışlarının oluşmasında etkin olmuştur. Horasan'ın toplumsal yapısının çeşitliliği, bölgede Kalenderîlik, Vefâîlik, Yesevîlik, Haydarîlik gibi akımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Moğol istilası ile beraber bu akımlar Anadolu topraklarına taşınmıştır. Siyasî istikrarsızlık ve ekonomik sıkıntılar halkın bu tasavvufî eğilimlere yönelmesinde etkili olmuştur. Sosyal ve siyasî gerçeklerin yön verdiği şekilde Anadolu'da önemli mutasavvıflar ve çeşitli tasavvufî anlayışlar kendine yer bulmuştur. Çalışmamızda günümüzdeki Alevî ocaklarının temel yapıtaşı olan ocak yapılanmasının nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı ve bu ocakların fikrî teşekkülünde etkin olan tarihî, tasavvufî görüş ve oluşumların neler olduğu noktasına odaklanılmıştır. Bununla birlikte ocak yapılanmasının tasnif edilmesinde karşılaşılan zorluklar ve beş ana ocak tasnifine yer verilmiştir. Ayrıca ocak sisteminde bulunan hiyerarşik yapı detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik, Anadolu, Ocak, Horasan, Ehl-i Beyt.

ABSTRACT

When we examine the historical origins of the ocak structure in Alevî tradition, the Khorasan region emerges as the key factor. When examining the lineage of contemporary Alevî communities, we encounter historical figures known as the Khorasan Saints. In Khorasan, Arab-Turks relations developed through war and trade, and during this process, the Turks learned Islam orally. Therefore, traces of old beliefs continued to influence the Turks understanding of Islam during that period. However, members of the Ahl al-Bayt who migrated to Khorasan during the Umayyad and Abbasid periods also played an influential role in the Islamization process of the Turks and the formation of their religious understanding. The diversity of the social structure of Khorasan meant that tendencies such as the Kalenderî, Vefaî, Yesevî, Haydarî, and later the Alevî tradition, which would become known as Alevîsm as a culture, first emerged in this region and were carried to Anatolia through migrations. During periods of political instability and intense Mongol invasions in Anatolia, the people turned to Sufi practices. Shaped by social and political realities, significant Sufi masters and various Sufi understandings have found a place in Anatolia. This study focuses on how and in what way the ocak structure, which is the basic building block of today's Alevî ocaks, emerged, and what factors were effective in the formation of these ocaks. However, the difficulties encountered in classifying the ocak structure and the five main accepted ocak classifications are also discussed. In addition, the hierarchical structure within the mine system has been explained in detail.

Keywords: Alevîsm, Anatolia, Ocak, Khorasan, Ahl al-Bayt.

GİRİŞ

Bu çalışmada günümüzde Alevî geleneğin üzerine bina edildiği ve etrafında teşekkül ettiği dervişlerin isimleri ile anılan ocak yapılanması konusu işlenmiştir. Fikrî temelleri için tarihi arka plan Horasan topraklarından Anadolu topraklarına kadar ele alındıktan sonra kendi içindeki tasnif ve hiyerarşik yapı ile günümüzdeki ocak yapılanması diğer bir deyişle Alevî gelenek yapılanması ele alınmıştır. Zira Alevî geleneği doğru okumak ocak yapılanmasına vâkıf olma ile doğru orantılıdır. Bir süreç ifade eden ocak yapılanması çalışması mezhepler tarihi, tasavvuf ve tarihi, din sosyolojisi hatta coğrafya gibi birçok alanın katkıları ile anlam kazanmaktadır.

Anadolu coğrafyasında XIII. yüzyıldan günümüze kadar gelen ve başka toplumlarda benzeri olmayan ocak yapılanmasının doğru anlaşılması için dayandığı sosyal, siyasî ve dinî tabanın iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bu analiz esnasında sosyal tabanı harekete geçiren ideolojinin temel yapı taşları zaman-mekân bağlamında değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bu minvalde günümüzde var olan ocak yapılanmasının mayalandığı ilk yer olan Horasan bölgesi ve bu bölgenin tarihi önemli bir yere sahiptir. Horasan geniş bir coğrafya olmakla birlikte pek çok ırk, kültür ve inanişâ da ev sahipliği yapmıştır. Horasan bölgesine İslam fetihleri Hz. Peygamber döneminde başlamış, Emevîler ve Abbâsîler döneminde ise bu fetihler devam etmiştir. Emevîler döneminde yaşanan siyasî kargaşa ve kaos döneminin ardından Abbâsîler döneminde ortaya çıkan Alioğulları-Abbasoğulları çekişmesi sonucunda Horasan bölgesinin çeşitli şehirlerine Ehl-i Beyt mensubu pek çok aile de göç etmiştir. Ehl-i Beyt sempatisinin bölgede yayılmasının nedenleri arasında bu göçlerin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Anadolu'ya göç eden göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçtikten sonra derviş zümreleri etrafında ocak yapılanmalarını oluşturmuşlardır. Anadolu'da ortaya çıkan bu ocak yapılanmaları günümüzdeki Alevîliğin temel yapısını oluşturmaktadır.¹ Ocak sisteminin merkezinde Ehl-i Beyt'e mensubiyet ilkesi bulunmaktadır.

1. Alevi Gelenekte Ocak Yapılanması ve Tarihi

Ehl-i Beyt kavramındaki “Ehl” kelimesi etimolojik olarak kişinin ailesi, hanımı, çocukları, yakın akrabaları, dindaşları, aynı sanatı icra eden meslektaşları, kişinin aynı evi hatta aynı şehri paylaştığı kimseler anlamına gelir. Ehl-i Beyt ise evin oturanları, eş, çocuklar ve hane halkı

¹ Cenksu Üçer, “Alevî Nitelemeli Gelenek Ya Da Ocak ve Gruplar Hakkında Yapılacak Çalışmalarda Ocak Sisteminin Dikkate Alınmasının Önemi”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2019), 364; Ömer Lütfi Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi* II (1942), 280-281.

manasındadır.² Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Beyt kavramı çeşitli ayetlerde geçmekte olup genel olarak ev halkı manasına geldiği anlaşılmaktadır.³

Ehl-i Beyt kavramının ev halkı manasına geldiği hususunda ittifak olmakla birlikte kimlerin ev halkına dâhil olduğu meselesi tartışmalıdır. Bu kavramın Peygamberimizin eşleri, tüm ümmeti veya tüm müttaki mü'minler gibi geniş ve tartışmalı bir yelpazesi vardır. Aslında dikkat çekilmesi gereken husus Ehl-i Beyt kavramının bu kadar geniş bir anlam yelpazesine sahip olmasına hangi etmenlerin sebep olduğudur. Özellikle Peygamberimizin vefatından sonra daha fazla anlam çeşitliliği yaşayan Ehl-i Beyt kavramı bazen Talibîlik (Peygamberimizin amcası Ebu Talib'in soyuna nispetle) bazen Abbasîlik (Peygamberimizin amcası Hz. Abbas'ın soyuna nispetle) bazen Kureyşîlik bazen de Haşimîlik olarak anlaşılabilir siyasî taleplere bir dayanak aracı olarak kullanılmıştır. Siyasî alanda halifelik mücadelesi gibi durumlarda taraflar kendilerini ya Ehl-i Beyt'ten bir kimse ya da Ehl-i Beyt haklarının savunucusu bir kişi olarak göstermiş böylece farklarını ortaya koymaya çalışmışlar ve meşruiyetlerini ispatlamışlardır.⁴

Cahiliye döneminde de “beyt” ve “şeref” kelimelerinin anlam itibarıyla birbirleri ile irtibatlandırıldığı göz önüne alınırsa, Ehl-i Beyt kavramının etkili olduğu siyasî alanda gerek iktidardaki güçlerin gerek iktidarı ele geçirmek isteyen kesimlerin, bu kavramı sahiplenme çabaları anlam kazanacaktır. Bu çabanın en bariz örneğini Muhtâr es-Sakafî hareketi teşkil eder. Muhtar es- Sakafî, Ehl-i Beytin kanını talep etmiş, intikamının alınacağını söylemiş böylece Ehl-i Beyt itibarını en yoğun şekilde kullanmış ve bu durumun toplumun kabulleri ile çatışmaması için Ehl-i Beyt mensubu biri olan Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile kendisi arasında ustaca irtibat kurmuştur. Ayrıca Tevvabûn Hareketi, Zeyd b. Ali b. Hüseyin (122/740), Yahya b. Zeyd (202/817), Abdullah b. Muaviye b. Abdillâh b. Ca'fer b. Ebî Talib (129/746) gibi isyanlar tarihe adlarını Ehl-i Beyt temalı hareketler olarak yazdırmıştır.⁵

² Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât Elfâzı'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudî (Beyrut: ed-Dar'uş-Şamiyye, 1992), “Ehl-i Beyt”, 98-99; Cemâlu'd-Din Mükerrrem b. Manzûr, *Lisan'ul-Arab* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 2005), “Ehl-i Beyt”, 1/179.

³ Hud 11/73, el-Kasas 28/12, el-Ahzab 33/33.

⁴ Ali Avcu, “Şia'da Hz. Ali'nin Masumiyeti Anlayışı”, *Hazreti Ali*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 256.

⁵ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 62; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 116-120 ; a.mlf, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 238-239; Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*

Bu durumun doğal sosyolojik sonucu Ehl-i Beyt mensuplarının, birçok etnik, sosyal, dinî ve mezhebi gruplar tarafından sığınak olarak görülmesi, sevilmesi, onlarla yakınlık kesbedilmesi ve iktidarın baskı ve zulmüne karşı ortak kader paylaşımı olmuştur. Bu sevgi ve ilgiye dair en eski kayıt Yusuf Has Hacib'in h.462/1070 yılında tamamlayarak dönemin Karahanlı Devleti hükümdarına arz ettiği ve İslamiyet'in Türklerce kabulünden sonraki ilk yazılı eser olan *Kutadgu Bilig*'de mevcuttur. Yusuf Has Hacib, Peygamber soyundan gelenleri kastettiği Alevîlere karşı nasıl davranılması gerektiğini "Alevîler Birle Katılmaknı Ayur" (Ali evladı ile münasebeti söyler) başlığı altındaki beyitlerde açıklamıştır:

"Er atta öngin beg kişisinde taş,
Katılgu kişiler bu ol ay kadaş,
Olarda biri savcı urgı turur,
Bularnı ağır tutsa kut kıv bulur,
Bularnı katıg sev köngülde berü,
Nengin edgülük kıl baka tur körü,
Bunlar Ehl-i Beyt ol habibka kadaş,
Habib savcı hakkı için sev adaş,
İçin irtemegil ya kılğın tözin,
Meğer tilde tengsiz yorıtısa sözin..."

"Bunlardan biri Peygamber neslidir. Bunlara hürmet edersen devlet ve saadete kavuşursun. Bunları pek çok ve gönülden sev. Onlara iyi bak ve yardımda bulun. Bunlar Ehl-i Beyttir. Peygamberin uruğudur (soy, aile). Ey kardeş sende onları sevgili Peygamber hakkı için sev. Ağızlarından yakışsız bir söz çıkmadıkça, onların içini-dışını ve aslını-esasını araştırma"⁶

(İstanbul: İsam Yayınları, 2009), 39-42; Namık Kemal Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 147.

⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım, 2018), 325; Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947), 436; Fatih Mehmet Şeker, *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 57-58.

diyerek Alevîler kelimesi ile saygıda kusur edilmemesi gereken Hz. Peygamber soyunu kastetmiştir.

2. Horasan'da Sosyo-Politik Durum

Horasan ismi eski Farsça'da hur (güneş) ve esan (gelen, bir şeyin varması ve doğan) kelimelerinden meydana gelmiştir. Horasan kelimesi “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi, doğu bölgesi” anlamını taşımaktadır.⁷ Horasan bölgesi bugün sadece bir ülkenin sınırlarında ve belli bir ülkenin çeşitli şehirlerinden müteşekkil bir bölge değildir. Aksine birden fazla ülke sınırlarını kapsayan geniş bir alana sahiptir. Ayrıca hangi şehirlerin tam olarak Horasan bölgesine dâhil olduğu konusu da ihtilafli durumdadır. Bunun nedeni ise bölgenin geniş olması, ticaret yolları üzerinde olup sosyal, kültürel ve ilmi açıdan hareketli bir bölge olması, savaş ve antlaşmalar vasıtasıyla el değiştirmesidir. Horasan'ın fethi kademe kademe olmuş, bazen sınırlar genişlemiş bazen de halife değişimi gibi önemli zamanlarda isyanlar ile sınırlar daralmıştır.⁸ Bu minvalde kendi zamanlarını yansıtan tarihçiler ve coğrafyacılar arasında Horasan'ın sınırları ile ilgili net bir çizgi yoktur. Özellikle tarihte Amuderya olarak bilinen Ceyhun nehri ve ötesinin ve Harezmi'nin Horasan sınırlarına dâhil olup olmadığı konusu ihtilaflıdır. Örneğin hem coğrafyacı hem de tarihçi olan Yakut el-Hamevi (626/1229) Horasan'ın geniş bir bölgeden oluştuğunu ifade eder ve ana şehirlerini Merv, Nişabur, Herat, Belh, Serahs, Taligan, Nesa, Ebyurt olarak açıkladıktan sonra Ceyhun nehrinin doğu tarafının bu bölgeye dâhil olmadığını belirtir.⁹ Öte yandan coğrafyacı Makdisî (390/1000) ve İbn Havkal (367/977) ise Horasan'ın kuzeyinde Harezmi, güneyinde Sistan ve Hind toprakları, doğusunda Faris ve batısında Maverâünnehir toprakları içinde yer aldığını dolayısıyla Maverâünnehir ve Harezmi topraklarının bir kısmının dâhil olduğunu ifade eder.¹⁰ Genel olarak Horasan, Irak'ın doğusunda, İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Merv, Serahs ve Nesa şehirleri Türkmenistan, Herat ve Belh şehirleri Afganistan, geri kalan bölgeleri de İran sınırları içinde yer alan geniş bir bölgedir.

⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk: Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beyrut, 1990), II/401.; Osman Çetin, “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/234.

⁸ Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, trc. Fikret İşıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 196.

⁹ Hamevi, *Mu'cemü'l-Buldan*, 2/401.

¹⁰ Ebu'l- Kasım İbn Havkal en-Nusaybî, Ebu'l-Kasım Muhammed, *Sûretü'l-Arz* (Beyrut: Daru's-Sadır, 1938), 2/426-427; Mutahhar b. Tahir el-Makdisî, *Kitâbu'l-Bed'i ve't-Tarih* (Tahran: Mektebetü'l-Esedî, 1903), 4/78-79.

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında Horasan bölgesi Hz. Ömer ile artan fetih hareketlerinin etkisiyle İslam coğrafyasının doğusu olarak adlandırılmış ve Basra valiliğine ait bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Nitekim valiler, halifeler tarafından Basra'ya atanmış ve Basra valisi de Horasan ve diğer bölgeler için vali atanmıştır.¹¹

(Horasan'ın günümüzdeki sınırlarına dair genel bir harita.)¹²

Her ne kadar Horasan kabul edilen bölgelere, özellikle de Horasan'ın kapısı olarak bilinen Tâbeseyn şehrine yönelik ilk fetih hareketlerinin Hz. Osman zamanında (24-36/644-656) gerçekleştiğini iddia edenler olsa da ilk dönem tarihçileri, fetih hareketlerinin başlangıcını Hz. Ömer dönemi (13-24/634 -644) olarak kabul etmişlerdir.¹³ Fethedilen bir şehir ya da bölge Horasan'ın tamamı olmadığı gibi özellikle halife değişimleri gibi merkezi otorite boşluğunun olduğu zamanlarda fethedilen yerlerin isyanlarla elden çıkması ve belli bir dönem sonra tekrar fethedilmesi gibi durumlar Horasan'ın fethini uzun bir sürece yaymıştır. Bu süreç Muaviye zamanında (41-60/661-680) tamamlanmış ve elli bin kişinin bölgeye gönderilip yerleştirilmesi ile Horasan'da devlet eliyle iskân politikası uygulanmıştır.¹⁴ Bu minvalde bölgeye yerleştirilen bazı kabileler Yemenliler, Ezdliler, Bekroğulları, Temimoğulları, Bâhilîler ve Muradîlerdir, Nizariler, Vailoğulları, Suhaboğulları, Rebiaoğulları, Sadoğulları, Huzaaoğulları, Kaysîler, Sakafiler, Sülemîler, Kuşeyriler ve Leysoğullarıdır.¹⁵ İlk zamanlarda Müslüman nüfusu kalıcı

¹¹ Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 196.

¹² Vikipedi "Eski Horasan Haritası" (Erişim 20 Aralık 2023).

¹³ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târihü'r-Rûsûl ve'l-Mülûk* (Beyrut,1977), 4/94; İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih* (Beyrut:1979), 3/33.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/489.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/302.

hale getirmek için yerleştirilen bu kabileler arasındaki mücadeleler zamanla Horasan'da Müslüman hâkimiyetini dış güçlerden daha çok tehdit eder hale gelmiştir. Kabileler arası çatışmalar, siyasî idarenin uyguladığı haksız kurallar (Müslüman olmalarına rağmen Müslümanlardan cizye alınması ve özellikle yönetimde Arap olmayanların dışlanması gibi durumlar) Emevîlerden sonra hanedanlığa Abbâsîlerin gelmesini kolaylaştırmıştır. Birçok Abbasi halifesi tarafından idare edilen Horasan bölgesi X. yüzyılın sonlarına doğru Gazneliler'in, 427/1036 yılında da Selçukluların hakimiyetine geçmiştir.¹⁶

Horasan göç yolu üzerinde konumlanmasından ve geniş bir bölge olmasından dolayı hem eski bir yerleşim yeridir hem de çeşitli ırklara ev sahipliği yapmaktadır. Doğusunda Hun ve Göktürk Türkleri, fetihten sonra iskânlar ile Araplar, ağırlıklı olarak Farslar ve Cengiz istilasından sonra Moğollar Horasan'ı oluşturan çeşitli boylardandır.¹⁷ Irk çeşitliliğinin fazla olması bu milletlerin inandıkları dinlerin de çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Nitekim o dönemde Horasan bölgesinde var olan bazı inanışlar Budizm, Hristiyanlık, Zerdüştlük, Maniheizm, Taoizm, Mandeizm, Göktanrı inancı, Putperestlik ve İslam olarak sıralanabilir.

3. Horasan'da Türk-Arap Etkileşimi

Peygamber döneminde Arap ve Türklerin ilişkileri savaş ve ticaret üzerinden devam etmekte idi. Bu minvalde az da olsa birbirleri hakkında fikirleri olduğu bilinmektedir.¹⁸ Peygamber döneminden sonra Horasan fetihlerinde Türkler ile gerek iskân politikası aracılığıyla gerekse kendi istekleriyle Horasan'a yerleşen Araplarla, Türk- Arap ilişkileri hareketlilik kazanmıştır. Fethedilen bölgelerdeki Türkler, Emevî yönetimi zamanında daha çok şeklen (vergi affından yararlanmak için) İslam'a girmişlerdi. Zamanın şartları (savaş, göç, isyan) Türklerin İslam'ı bir medrese ortamından değil cihad şuuruna sahip şeyhler ve hocalardan, şifahi olarak öğrenmelerini sağlamıştır. Bu süreçte idarî anlayışı değiştiren Abbasîlerin döneminde İslam gönülleri de fethetmeye başlamış ancak eski inanışlarına derinlemesine bağlı olan Türkler arasında İslam'ın yayılma hızı genel olarak yavaş olmuştur. Hatta Türkler, Emevîler dönemindeki olumsuz durumlardan dolayı başlangıçta İslam'a yanaşmamışlar ve Arap-İslam hakimiyetinin 100/718'e kadar ortadan kalkacağına inanmışlardır. Arap hakimiyetinin sağlam temellerde olduğunu anladıktan sonra yavaş yavaş İslam dinine ilgi göstermeye

¹⁶ Çetin, "Horasan", 18/237.

¹⁷ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler* (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2015),37; Welhausen, *Arap Devletinin Sukutu*, 196; Çetin, "Horasan", 18/235.

¹⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Cami'us-Sahih*, thk. Doktor Tekiyyü'd-Din en-Nedvî (Beyrut: Dar'ul Beşâir'il İslamiyye, 1432/2011), "Menakıb", 25; Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc Müslim, *el-Cami'us-Sahih* (Beyrut: Dar'ul Ma'rife, 1427/2006), "Fiten", 7240-7243.

başlamışlardır.¹⁹ Bunda Müslüman olan Türklere karşı Müslüman olmayanların baskısının da etkisi vardır. Örneğin Oğuz beylerinden Müslüman olmuş bir başbuğa “Müslüman olursan bize başbuğ olamazsın” diye itirazlar gelince başbuğ İslam’dan vazgeçmiştir.²⁰

Türklerin tamamı aynı yolla ve aynı tarihte Müslüman olmamışlardır. Tek kavim olan Oğuzların bile tamamının İslamlaşmasının iki asır boyunca devam ettiği ve bu süre zarfında İslam dinine girmiş olmalarına rağmen yeme-içme, matem, defin uygulamaları ve inanışları, eğlenme ve benzeri törenleri ile ilgili örf ve adetlerinin Şaman inancının izlerini taşıdığı göz önüne alınırsa Türklerin Müslümanlaşmasının pek kolay olmadığı söylenebilir.²¹ Ayrıca Türklerin daha sonra toplu halde İslam’a girmelerini kolaylaştıran ve eski inanışları olan Şamanizm ile İslamiyet arasında bazı benzerlikler olduğu inkar edilmez bir gerçektir. Tek tanrı inancı ya da İslam’daki cihad anlayışının Türklerin savaşçı ruhları ile uyuyor olması, Şamanizdeki ruhun bekası, ahiret hayatı, cennet ve cehennem akideleri, Tanrı’ya-ecdada kurban inanışları bu benzerliklerin öne çıkan örneklerindedir. Bir diğer önemli benzerlik ise Şamanizm’de keramet sahibi, her derde deva bulan, gaibden haber veren kam’ların yerine İslam tasavvufunda şeyhler ve evliyaların olmasıdır. Ayrıca Türklerin İslam’la ilk iletişimlerinin dervişler ve tasavvuf erbabı ile olduğu da unutulmamalıdır. Başlangıçtaki bu doğal süreci yaşayan göçmen halka genel olarak Türkmen denilmektedir. Türkmen, İslam’dan sonra Oğuzlara ve yaygın olarak göçmen Türklere verilmiş bir isimdir. Böylece Türkmen kelimesi hem yerleşik hayattaki Türklerden hem de göçebe ama henüz İslam’ı kabul etmemiş Türklerden ayrımı ifade eder.²²

Bu süreçte yerleşim merkezlerinde ve genelde medreselerde öğretilen kitabî İslam ile kırsal kesimlerde, konar göçer halde dağlarda-yaylalarda yaşayan Türkmenlerin, derviş ve babalardan şifahî olarak öğrendikleri İslam arasında fark vardı. Türkmenlerin öğrendiği İslam’da daha çok İslam öncesi gelenek ve inanışlardan beslenen, mistik boyutun etkisinde İslam Tasavvufu ile yoğrulmuş, bir din tasavvuru hakimdi.²³

Arapların cephesinde ise ilk başlarda İslam yurdu haline getirme arzusu ile başlatılan Horasan fetihleri ve iskânları, Emevîler dönemi sonları ile Abbasi dönemi başlarından itibaren artık

¹⁹ Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981), 75-76.

²⁰ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 198.

²¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1991), 80-86.

²² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, çev. Yıldız Moran (İstanbul: e-Yayınları, 1979), 29.

²³ Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 200-227.

Horasan'ın zengin kaynaklarından yararlanma amacına hizmet etmeye başlamıştır.²⁴ Bu amaçla Horasan bölgesine göç edenlerin yanı sıra Emevîler döneminde olduğu gibi Abbâsîler döneminde de zulüm ve baskılara²⁵ maruz kalan Ehl-i Beyt'ten bazı aileler Horasan'a göç etmişlerdir. Silsilesi; Ubeydullah b. A'rac ibn el-Huseyn b. Ali b. El-Huseyn b. Ali b. Ebi Talib şeklinde olan ve o zamanlarda Belh şehrinin nakibu'l-eşraflık görevini yürüten A'rac ailesi ve Hz. Hasan'ın torunlarından Nişabur nakibu'l-eşrafi olan Ebu'l Kasım Zeyd b. El-Huseyn b. Zeyd b. El-Hasan b. Muhammed b. El-Huseyn b. Davud b. Ali b. İsa b. Muhammed b. el-Kasım ailesi Horasan'a yerleşmiş ailelerdendir.²⁶ Bu göçler için belirli bir zaman ve mekan tayin etmek zor olmakla birlikte göçlerin daha çok Kerbela olayından sonra Horasan'ın çeşitli bölgelerine doğru olduğu bilinmektedir. Beyhaki, *Zahirü'd-Din* adlı eserinde Horasan şehirleri başta olmak üzere farklı bölgelerdeki Ehl-i Beyt nesebli nakibu'l-eşrafların soy silsilesi hakkında geniş bilgi vermiş ve başka eserlere de atıfla bu silsileleri doğrulamıştır.

4. Horasan'dan Anadolu'ya Ocaklar

Anadolu topraklarına İslam, Müslüman olan Türklerin Asya'dan göçleri ile gelmiştir. Bu göçler öncesinde Anadolu; Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Yahudiler, Gürcüler ve hatta bazı Türk boyları²⁷ gibi farklı toplum kesimlerinin yaşadığı bir bölge idi. Müslüman Türklerin Anadolu'ya ilk girişi 224/838 yılında Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın ordusu içinde, Ankara yakınlarında Bizanslıları yenilgiye uğratmaları ile olmuştur.²⁸

Anadolu topraklarına gerçekleştirilen fetihlerin ve Türk yerleşimlerinin arka planında aslında Büyük Selçuklu Devleti topraklarındaki siyasî ve sosyal yapının değişmesi etkilidir. Kurulduğu İran topraklarında (özellikle Horasan ve Azerbaycan), XI. yüzyıl ve sonrasındaki bir asır boyunca Türk nüfusunun artması, ülkenin bu kadar geniş bir nüfusa fiziksel ve sosyal açıdan tahammülünün olmaması²⁹ ve devletin sözü edilen bölgelerde gerek aslî ihtiyaç temini gerek asayiş sağlama gereksinimlerinin artması gibi nedenler Türkler açısından yeni bir yurt arama ihtiyacını arttırmıştır. Şartlar göz önüne alındığında ise Anadolu, en uygun yer olarak görülmüştür. 1071 Malazgirt savaşı, öncesinde din uğruna savaşan gazilerin yerel saldırılarından farklı olarak, klasik tabirle Türklere Anadolu'nun kapılarını açan bir savaş

²⁴ Halil Esâmine, "Emevîler Döneminde Arapların İskânı", çev: Nuh Aslantaş, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/12 (1999), 272.

²⁵ Ayrıca bk. M. Bahaüddin Varol, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli* (Konya: Yediveren Yayınları, 2004), 182-184.

²⁶ Ahmet b. el-Huseyn el-Beyhaki (565/1170), *Zahîru'd-Dîn* (Dimeşk: Dar'ul ikra, ts), 45.

²⁷ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 157-165.

²⁸ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 9/480-488.

²⁹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 141.

olmuştur. Bu tarihten itibaren Anadolu'ya Türk göçlerinde artış olmuş ve bu durum aralıklarla XIV. yüzyıla kadar sadece Horasan'dan değil Maverünnehir, Harizm, Azerbaycan ve Arran bölgelerinden olmak üzere çeşitli bölgelerden artarak devam etmiştir.³⁰ Anadolu'ya Müslüman Türklerin gelmesinden Ermeni ve tek tanrı inancına sahip Hristiyan halk da memnun olup, Rum kilisesinin kendilerine baskıladığı triniteyi (kutsal üçleme/üçlü birlik) kabul etmektense Müslümanlarla iş birliği yapmaktan çekinmemişlerdir.³¹

X. yüzyıl sonları ve XI. yüzyıl başlarında gerçekleşen bu fetih ve göç olaylarında Anadolu'ya gelen kesimin çoğunluğu yerleşik hayattaki toplumdur. Böylece Anadolu'da hızla sistemli bir ortam kurma çalışmaları başlamış, Süleyman Şah Anadolu Selçukluları devletinin temellerini, diğer Türk beyleri de Saltuklular, Danişmentliler, Artuklular ve Mengücekler gibi isimlerle Anadolu'da kendi Türk devletlerini kurmuşlardır. XIII. yüzyılda Anadolu'yu tamamen Anadolu Selçuklu Devletinin hakimiyetine bırakacak olan bu devletler, bir taraftan Bizans ve gayrı müslim devletlerle mücadele etmiş bir taraftan da kuruldukları topraklarda kök salmaya ve İslam'ı yaymaya çalışmışlardır. XII. yüzyılın sonları ve XIII. yüzyılın başları, Anadolu Selçukluları Devleti'nin yönetimde zirve yaşadığı, diğer beylikleri ortadan kaldırarak kendi hakimiyeti altına aldığı zamanlar olmuştur.

XIII. yüzyılda başlayan Moğol istilasına ise sadece Anadolu'da Türkleri değil bütün doğu dünyasını telaşa düşüren bir tehlike olmuştur. Bu istila büyük bir göç dalgası başlatmış özellikle de konar-göçer halkı önüne katıp göç yollarına düşürmüştür. 1243 Köseadağ hezimetinin sonrası Moğollar başta Erzurum olmak üzere yavaş yavaş uğradıkları her şehri tarumar edip zapt ederek ilerlemişlerdir. Böylece Anadolu'da merkezi otorite zayıflığı, taht kavgaları, Moğol saldırıları sebebiyle huzur, güven ve adalet ortamının bozulduğu kısacası sosyal düzenin ortadan kalktığı bir süreç başlamıştır. Bozuk sosyal düzen ve sürekli karışıklıklardan bıkan ezilmiş halk, kendilerine bu dünyada nasip olmayan saadetin hiç olmazsa ahirette nasip olması için tekkelere ve şeyhlere koşup, çare aramışlardır. Hemen hemen bütün İslam aleminde etkili olan tasavvuf cereyanlarının bu sosyal şartlarda Anadolu'yu da etkisi altına alması kaçınılmaz olmuştur. Moğol istilasına Anadolu'ya Sühreverdilik, Kübrevilik, Mevlevilik, Kadirilik, Rufailik, Yesevilik, Kalenderilik, Vefailik ve Haydarilik gibi tasavvufi akımlara bağlı halklar gelmiştir. Halkın desteğini almak, şeyhlerin maddi manevi nüfusundan yararlanmak isteyen sultanlar,

³⁰ Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021) 64; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 9/ 378; Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/110.

³¹ Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, 30-31.

tasavvuf erbabı bu manevi şahsiyetlere büyük itibar göstermiş ve kurumsallaşmalarına yardımcı olarak tekke ve zaviyeler yaptırmışlardır. Bu tekkeler, haksızlığa uğrayan halk başta olmak üzere herkese, en çok muhtaç oldukları manevi rahatlığı sağlama konusunda yardımcı olmuştur. İşte Anadolu, bu toplumsal şartlar altında büyük ve önemli mutasavvıflar ile farklı/çeşitli tasavvufi anlayışların buluşma noktası olmuş ve şeyhler, babalar yetiştirmeye en elverişli zamanlarını yaşamıştır.³²

Anadolu'da yaşanan bu vedûd zamanların bir semeresi olarak Necmüddin Razi (654/1256), Muhyiddin İbn Arabi (638/1240), Evhadüddin Kirmani (635/1238), Ahi Evran (663/1264), Mevlâna Celalettin Rumi (672/1273), Fahrettin Irakî (688/1289), Müeyyedü-din el-Cendî, Sadrettin Konevi ile Şemseddin Tebrizi (645/1247) gibi önemli mutasavvıflar Anadolu'ya gelerek özellikle şehir merkezlerinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Eğitim merkezleri olan tekkeleri ile daha çok yerleşik hayat yaşayan halka hitap eden bu mutasavvıfların bir kısmı Anadolu'da hayatlarının sonuna kadar kalırken bir kısmı belli bir süre sonra gitmiştir. Kırsal kesimde köylü ve konar-göçer çevrelerde ise daha çok Yesevî, Vefâî, Rufâî, Kalenderî ve Haydarî kökenli Dede Garkın (VII/XIII. yüzyıl), Baba İlyas (637/1240), Emirci Sultan (637/1240) ve Hacı Bektaş Veli (720/1320) gibi şeyh ve dervişler varlık göstermişlerdir.³³ Bu şeyh ve dervişler şehirden uzak yaşayan konar-göçer halk için sadece inanışlarını yönlendiren bir önder olmaktan öte hayatlarının her alanı için bir danışma birimi ve yönetici olarak görev yapmışlardır. Böylece Anadolu'daki sosyo-politik hayatın içinde aktif rol almışlar, siyasî otoriteden uzak konar göçerlerin hem kendileri hem de yerleşik hayat süren halk ile birlik ve beraberliklerini sağlamışlardır.³⁴

Böylece IX. ve XI. yüzyıllarda İslamiyet, Orta Asya ve Anadolu'da çeşitli Türk zümreler arasında yayılmaya başladığında sosyo-kültürel toplum tabanına bağlı olarak birbirinden farklılık arz eden iki İslamî yaşam tarzı ortaya çıkmaya başlamıştır. Birinci zümre şehirlerde, yerleşik hayatta olup dini eğitimini medreselerden yani kitabî eğitim esasına dayanan ve devletin de desteklediği Sünni Müslümanlığı merkeze alan zümredir. İkincisi zümre ise önce Horasan'daki sufilerden öğrendikleri tasavvuf ağırlıklı ve eski inançları ile benzeşen bir dini

³²M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 62-65; a.mlf. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966), 175-176; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 75-82; Ocak "Anadolu", 3/111-112.

³³ Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 70; Köprülü, *Türk edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 171-175.

³⁴ Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 133-153; *Dede Garkın ve Emirci Sultan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 33-35.

yaşamı benimseyen Türkmen zümrelerdir.³⁵ XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da canlılık kazanmaya başlayan bu ikinci gurup, sufi temelli bazı Türkmen babalarının etrafında toplanıp dini şifahî geleneğe dayalı ve sade bir dille, kendi anlayabilecekleri şekilde öğrenmişlerdir. Öğrendikleri dini eski Şaman inancı, atalar ve tabiat kültü ile bağdaştırarak, batınî-mistik yorumu dayalı, yaşayışlarına uyarlayarak bir çeşit Anadolu halk tasavvufunu yani Türkmen Müslümanlığını³⁶ oluşturmuşlardır. Türkmen halkla birlikte yaşayıp eski kam ve ozanlara benzeyen Türkmen babalarının kadınlı-erkekli ayinler düzenlemesi bu duruma bir örnek olarak verilebilir. Genel olarak okuma yazma bilmeyen sade ama bir o kadar da zorlu bir hayat tarzına sahip, eski inanışlarından kalan adet ve örflerini sosyal hayatlarında yaşamaya devam eden, temiz ve samimi bir imanla iman eden bu insanlar, içinde buldukları durum ve yaşam tarzları nedeniyle İslam'ın birtakım inanç esaslarını yerine getirememişlerdir. Örneğin günde beş vakit namaz ya da bir ay ramazan orucu gibi ibadetler yerleşik hayatı gerekli kılan esaslardandır.³⁷ Ayrıca Anadolu toprakları gibi Yunan, Roma ve Hristiyanlığın fikir, inanç ve kültürlerine beşiklik yapmış bir muhitte, kitabî olmayan eğitimle var olmaya çalışan dinî yaşantının (Türkmen Müslümanlığının) bu inanç ve kültürlerden etkilenmemesi imkansızdır.³⁸ Ayrıca İslam'ın Sünni kolunun yanında Mısır'da Fatımiler tarafından temsil edilen Şîî kolu içerisinde Gulat-ı Şîa denilen aşırı uç mezhepler de meydana çıkmıştır. Bu mezhepler, Sünni İslam'a karşı mücadele etmek ve siyasî hakimiyeti ele geçirmek için zahiren, şekilden şekle girerek her toplumun içine sızmaya çalışmışlardır.³⁹ Kırsal kesimde göçebe olarak yaşayan ve İslam'ı şifahî geleneğe dayalı olarak adeta eski inançlarına İslam'ı uyarlayarak öğrenen⁴⁰ Türkmenler arasında Sünnilik dışında Karmatilik, İsmaililik gibi batınî oluşumlar kolay bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. Türkmenlerin, Anadolu'da valilik yapan Abişga Noyan ve daha sonra Sultan Alaaddin Eretna için "Köse Peygamber/Nebi" lakabını kullanmaları Türkmenler arasında dini terminolojinin henüz tam anlamıyla yerleşmediğinin ve alanı dışında rahat kullanılabildiğinin bir göstergesi olmuştur.⁴¹ Kısacası Türkmen halkın dini reisi ve aynı zamanda kabile şefi olan Türkmen babalarının din öğretimi, Türkmenlerin yaşam şartlarından, önceki din ve

³⁵ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 96-99; Ocak, *Babailer İsyanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 66-67.

³⁶ Ocak kabul edilmiş resmi din anlayışının dışında kalan, karşıt, aykırı olan din anlayışı anlamında "heteredoksi" kelimesini kullanırken, Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik* kitabında "Türkmen Müslümanlığı" ifadesini kullanmıştır.

³⁷ Ocak, *Babailer İsyanı*, 67.

³⁸ Ayrıca bk. Köprülü, *Türk edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 175-176.

³⁹ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 99.; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 176.

⁴⁰ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 71.

⁴¹ Mehmet Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 176.

geleneklerinden, o topraklarda daha önce var olan felsefî akım ve inanışlardan, siyasî ve dini bazı amaçlar için özellikle Türkmenleri etkileyemeye çalışan ayrılıkçı gruplardan etkilenmiştir.

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda siyasî iktidarın, ekonomik şartların ve kültürel farklılıkların etkisi ile halk arasında ilk başlarda mera kavgası gibi ufak kabul edilebilecek çatışmalar kaçınılmaz olmuştur. İdari yönetimin bu sıkıntıları gidermek yerine vergi arttırımı, devlet görevlerinde acemlerin tercihi gibi adımlar atması Türkmenlerin kendilerini, yabancı ve devlete uzak hissetmelerine neden olmuştur. Ayrıca Türkmenlerin en önemli geçim kaynağı olan hayvanları için otlak bulamamaları ve buna bağlı olarak ekonomik kriz yaşamaları, hayvanlarını yaylalardan düz arazilere indirirken köylülerin bağ ve bahçelerini yağmalamaları gibi krizler Türkmenler ile siyasî iktidar ve yerleşik halk arasındaki iletişimi kopma durumuna getirmiştir. Kendilerini adeta “istenmeyen evlat” gibi gören Türkmenler yerleşik halka, Türkmenleri medeniyetten, bilgi ve anlayıştan uzak olarak gören yerli halk da Türkmenlere olumsuz anlamlar içeren lakaplar takmıştır. Böyle bir ortamda özellikle sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237/1246) ve sadrazamı Sâdettin Köpek zamanında, Türkmen babaları dinî bir dil ile siyaseti eleştirmişlerdir. Bu anlamda Türkmen babaları sultanın zalim, sefih, içki ve eğlence meclislerine düşkün olduğunu, etrafındaki adamlarında da ona uydukları böylece Allah, Peygamber ve halifelerin yolundan uzaklaştıkları şeklinde bir dil kullanmışlar ve bir kurtarıcı yani mehdi beklentisini aşlamışlardır. Böyle bir ortamda Türkmen babaları arasında etkin bir isim olup adeta bir mehdi gibi algılanan Baba İlyas ve halifesi Baba İshak, Amasya merkezli bir isyanı devlete karşı 1240 yılında başlatmıştır. Türkmenlerin başlattıkları bu isyana başka illerdeki halkında destek vermesi Selçuklu ordularını zor duruma sokmuş ve iki buçuk ay peş peşe yenilmişlerdir. Bu yenilgilerle Selçuklu Devletinin aciziyetine hükmeden Moğollar doğu illerden Anadolu'ya girmiş ve hız kesmeden ilerlemişlerdir. Kısacası Selçuklu devletinin yıkılmasının başlangıcında Baba İlyas isyanı bir kıvılcım olmuştur.⁴²

Baba İlyas'ın isyanı daha çok Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasında dini ve sosyal açıdan kozmopolit bir ortamda, göçmenler ve köylü nüfusun yoğun katılımı ile olmuştur. Örneğin Baba İlyas'ın ölümünden sonra “Baba Rasulullah” diye anılması ve ölmeyip melekler vasıtasıyla Allah katına çıkarıldığına inanılması, bölgede Zerdüştlük, Maniheizm gibi eski inanışlarla yoğrulan İran coğrafyasında ortaya çıkıp sonra Türkler arasında yayılan mesiyânîlik

⁴² İbn Bibi, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçukname*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 451-462; Fığlalı, Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik, 119; Ocak, *Babailer İsyanı*, 55-98; İlyas Üzüm, *Alevîlik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2007), 27-29.

/ mehdici anlayışının var olduğu göstermektedir. Bu kozmopolit durum ve isyanlar daha sonra bu coğrafyayı Safevî etkisine açık hale getirecektir. Baba İlyas isyanı, Türkmenler'in olumsuz yaşam koşullarını değiştirmek ve şartlarını kabul ettirmek amacıyla siyasal ve sosyal hedefli bir isyan olup asla Sünnî İslam'a karşı ya da Safevî etkisi (henüz böyle bir etki söz konusu değildir. XV. yüzyıldan sonra bu etki artacaktır. Ancak halihazırda yoğun bir Ehl-i Beyt sevgi ve ilgisine sahip olduğu unutulmamalıdır) ile yapılmış bir isyan değildir.⁴³

Babailer isyanı, Anadolu coğrafyasında bir devletin yıkılmasında kıvılcım olmaktan öte günümüze kadar gelen bir etkiye sahip olmuştur. Bu isyandan sonra Türkmen babaları çeşitli Anadolu illerine dağılıp, zaviyeler açarak faaliyetlerine devam etmişler ve bugün "ocak" dediğimiz sistemin ana kurucuları olarak kendilerinden ve etkilerinden günümüze kadar söz ettirmişlerdir. Örneğin Hacı Bektaş Veli'nin bu Türkmen babalarından sadece biri olduğunu "Doksan bin Horasan piri. Kalktık Horasan'da sökün eyledik. Urum Abdalları indirdi başın.." ⁴⁴ gibi zamanımıza kadar gelen deyişler ifade etmektedir. Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Musa, Kızıl Deli, Kumral Abdal, Dede Garkın ve Sarı Saltuk gibi nice Türkmen babaları XIV. yüzyıldan itibaren "Rum Abdalları" ya da "Horasan Erenleri" adını alan özel bir zümrenin temsilcileri olmuşlardır.

5. Ocak Sisteminin Teşekkülü ve Ortaya Çıkma Nedenleri

Günümüzde Anadolu'da var olan çeşitli ocakların kurucularına ya da silsilelerine baktığımızda karşımıza "Rum Abdalları" ya da "Horasan Erenleri" denilen tarihi şahsiyetler çıkmaktadır. Bir bakıma günümüz ocakları Horasan'dan gelen ve kökenleri Yesevîlik, Babîlik, Vefailik, Haydarilik ve Melametilik gibi sufi ekoller olan bu erenlerin etrafında zamanla şekillenmiştir.⁴⁵ Ayrıca her ne kadar evliya menâkıbnâmelerinde çoğu evliyanın Horasan'dan geldiği ifade edilse de hepsinin Horasan'dan geldiğini varsaymak mümkün değildir. Horasan Erenleri tabiri zamanla Orta Asya'nın değişik bölgelerinden gelen tüm şeyh ve dervişleri ifade eder biçimde kullanılmaya başlamıştır.⁴⁶ Günümüzde ise geçmişte Anadolu'ya şeyh ve derviş olarak gelen

⁴³ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, 478-482; E. Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yayınları, 1964), 415-418; M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 63-78.

⁴⁴ Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal (Bütün Şiirleri)* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971), 56; Cahit Öztelli, *Bektaşî Gülleri (Bektaşî-Alevî Şiirleri Antolojisi)* (İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım, 2. Basım, 1985), 44.

⁴⁵ Ali Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi* (İstanbul: Kalipso Yayınları, 2007), 99.

⁴⁶ Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, 34; M. Fuad Köprülü, "Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/366.

Türkmen babalarının izleri, kendi adlarından ziyade o adlar etrafında kurulan ocaklar ile yaşatılmaktadır.

“Ocak” kelimesinin *Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük*’te on üç adet anlamının içerisinde “ev, aile, soy, Yeniçeri teşkilatını oluşturan odalardan her biri” şeklindeki anlamları konumuz açısından önemlidir.⁴⁷

Kamus-u Türki’de ise dokuz anlamı verilen ocak kelimesinin bir anlamı da “büyük aile” şeklinde geçmektedir.⁴⁸ Abdülkadir İnan ise Türk etnolojisine dair incelediği birkaç kelime içinde “ocak” kelimesine de yer vermiş ve boyların en küçük bölümlerini bildirmek için ocak terimi kullanılmıştır. Çağatayca’da ocak, kabile demektir. XV. yüzyılda tespit edilen *Ebamülmînâme*’de geçen ocak kelimesinin sülale anlamına geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁹ Günümüzde Alevîlik ve ocaklar ile ilgili araştırmalar yapan Ali Yaman ise ocak kavramını, pir, seyyid, müşid, rehber, dede gibi adlarla anılan dinsel hizmetleri gören kişilerin ailelerini nitilemek için kullanılan bir kavram olarak değerlendirir. Hatta bu ailelerin dede ocağından geldiğini belirtmek için ocakzâde kavramının kullanıldığını belirtir.⁵⁰ Bütün bu tanımlarla birlikte en kapsamlı ve toparlayıcı olanı Mehmet Ersal’ın tanımı olmuştur. Onun tanımı şu şekildedir; “soyu On İki İmamlar kanalıyla Ehl-i Beyt’e dayanan bir karizmatik inanç önderi adına kurulan, kendisine bağlı bir talip ve hiyerarşiye göre topluluğu olan, silsile olarak karizmatik inanç önderinin soyundan gelen temsilcilerine pir, müşid, dede adı verilen, kendi içinde ve diğer ocaklarla bir hiyerarşisi olan, takip ettiği bir süreklilik ya da erkân sistemi olan inanç sistemi yapılanmasına ‘ocak’ ya da ‘dede ocağı’ denir.”⁵¹

Ehl-i Beyt’e dayanan bir soydan olan, halk arasında saygın, etkili ve bazı güçlere sahip olarak algılanan (veli kültü) bir lider etrafında oluşan bu ocakların oluşum süreci hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Ocakların oluşumunu etkilediği iddia edilen görüşler şu şekildedir;

- 1) Ocaklar, Ehl-i Beyt soyundan gelenlerce oluşturulmuştur.
- 2) Ocaklar, Anadolu’ya göç eden Türkmen babalarının ocakzâde dede ailelerini oluşturmaları ile oluşmuştur.
- 3) Ocaklar, Hacı Bektaş Veli zamanında ortaya çıkmıştır.

⁴⁷ Türk Dil Kurumu Sözlük, “Ocak” (Erişim: 22 Ocak 2024).

⁴⁸ Sami, Şemsettin, *Kamus-u Türki* (İstanbul: Alfa Yayınları, 1998), “evc”, 190.

⁴⁹ İnan, *Makaleler ve İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 638.

⁵⁰ Ali Yaman, *Alevîlik’te Dedelik ve Ocaklar* (İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, 2004), 137-138.

⁵¹ Mehmet Ersal, *Alevî-Bektaşî İnanç Sisteminde Hiyerarşik Yapı: Çubuk Havzası Alevîliği Örneği* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 60.

4) Ocaklar XV. yüzyılda Şah İsmail tarafından ortaya çıkmıştır.⁵²

Ocakların oluşumuna etki eden durumları sıraladığımızda birini diğerine tercih edip, diğerinin hiç etkisinin olmadığını savunmak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Hatta bütün bu sıralanan etkilerin tamamının belli oranlarda payı olduğu, gerçeğe daha yakın durmaktadır.

Günümüz ocaklarında dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta “ocak” yani aile ve Ehl-i Beyt’ten olma olgusudur. Halihazırda birçok dede ocağının elinde kendilerinin Ehl-i Beyt’ten olduklarını kanıtlayan şecerelerin olması bu durumun önemli bir göstergesidir. Ehl-i Beyt’ten kişilerin Anadolu’daki bir ocağın temelini ve bu sistemi nasıl oluşturduğu sorusuna verilen cevaplar yorum merkezli olmuştur. Örneğin Birdoğan bu soruya, “13.yüzyılda Seyyidlere köylerdeki oymaklar en az on ikili düzenler halinde bağlanıyorlardı. Sayıları artan bu oymaklar bir köye sığmayacağı için göçmüşler ve Anadolu’ya kadar gelmişlerdir.”⁵³ şeklinde bir yorum getirmiştir. Balaban ise özellikle Kerbela olayından sonra Ehl-i Beyt ailesinden kişilerin Türklerin yaşadığı bölgelere göç ettiğinden bahseder. Örneğin İmam Musa Kazım’ın şehit edilmesinden sonra iki oğlundan biri olan İmam Ali Rıza Horasan’a, İbrahim el-Mucap ise Nişabur’a göç etmiştir. Soylarının burada çoğalıp, Türk topraklarına yayılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Balaban, Zeyne’l Abidin ve oğlu Muhammed Bakır’ın insanlara yardım ulaştırma konusundaki görev paylaşımının zamanla günümüzdeki Mürşid, Pir, Rehber ilişkisine dönerek ocak sistemini oluşturduğu şeklinde görüş bildirir.⁵⁴ Aksüt ise, seyitlerin belli aşiretlere ve aşiretlerin alt gruplarına katılmasıyla ocakların ortaya çıktığını savunur.⁵⁵ Günümüzde her ocağın soy olarak Ehl-i Beyt’e dayandığı bilgisinin kesin olduğunu (her ne kadar ocakzadelerin ellerinde bunu ispatlayan şecereler olsa da yeterli veri eksikliğinden dolayı) savunmak doğru değildir.⁵⁶

Ocakların oluşumunda Türkmen babalarının etkisi en çok kabul gören görüş olmuştur. Nitekim Yusuf Ziya Yörükan, bu kabulün temelini eski Türk inanç ve yaşayışları ile günümüz ocak sisteminin benzerlikleri olduğunu ifade eder. Ona göre ocak sistemindeki dedeler eski oymak beylerinin günümüz şartlarına uyum sağlamış halidir ve her ikisi de dini reistir. Oymak sistemi günümüzdeki ocak sistemi gibidir. Oymak beylerinin il beylerine, il beylerinin hâkana tabi

⁵² Yaman, *Kızılbaş Alevî Ocakları* (Ankara: Elips Yayınları, 2006), 58; *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, 148-149.

⁵³ Nejat Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlarda Alevî Yerleşmesi* (İstanbul: Mozaik Yayınları, 1995), 30.

⁵⁴ Kazım Balaban, *Ehl-i Beyt’ten Dersim’e Baba Mansur / Kurhuseyin Dergâhı* (İstanbul: Aydıuşu Yayınları, 2006), 262-264.

⁵⁵ Hamza Aksüt, *Alevîler* (Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2009), 417.

⁵⁶ Ersal, *Alevî-Bektaşî İnanç Sisteminde Hiyerarşik Yapı: Çubuk Havzası Alevîliği Örneği*, 61; Satı Kumartaşlıoğlu, *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 185.

olması gibi ocak sisteminde de mürşid, pir, talip sistemi vardır. Mürşid, pir ve talip arasındaki ilişki ile ocaklar arası hiyerarşi kurulmuştur.⁵⁷ Talip ocağı, pir ocağına, pir ocağı mürşide bağlıdır. Bir ocak mensubu talibin piri, mensubu olduğu ocağın piri iken mürşidi kendi ocağının bağlı olduğu ocağın dedesidir. Bir örnekle açıklamak gerekirse Mehmet Ersal'ın Çubuk yöresi alan araştırmasından talip, pir ve mürşid örneği şu şekilde verilebilir: "Çankırı Orta İlçesinin Doğanlar köyü merkezli Mehmed Abdal Ocağı ve Çankırı Eldivan Seydi Köyü merkezli Seyyid Hacı Muradî Veli Ocağı, Çankırı Şabanözü Mart köyü merkezli Seyyid Hacı Ali Turabî Ocağına bağlıdır. İstanbul'da medfun bulunan Cibali Sultan adına kurulu Seyyid Cibali Sultan Ocağı ile Seyyid Hacı Ali Turabî Ocağı da Çubuk Sele Köyü merkezli Şah Kalender Veli Ocağı'na bağlıdır. Şah Kalender Veli Ocağı, Kırıkkale Hasan Dede Beldesi merkezli Karpuzu Büyük Hasan Dede Ocağı'na bağlıdır. Hasan Dede Ocağı, Eskişehir Seyitgazi Arslanbeyli Köyü merkezli Şücaeddin Veli Ocağı'na bağlıdır. Şücaeddin Veli Ocağı ise Hacı Bektaş Veli Ocağı'na bağlıdır."⁵⁸ Verilen bu örnek hiyerarşide Seyyid Hacı Muradî Veli Ocağı'na mensup bir talibin piri Seyyid Hacı Muradî Veli Ocağı dedesi, mürşidi ise Hacı Ali Turabî ocağı dedesidir. Sistem bu şekilde Hacı Bektaş Veli'ye kadar ilerlemektedir. Eski Türk sosyal yaşam/oymak sistemi daha çok yönetim merkezli iken bugün Anadolu'da, kaynağını eski Türk oymak sisteminden alan ocak sistemi Türkmen babalarının etkisiyle din merkezlidir. Günümüzdeki ocak sistemi dini geleneklerin yaşaması ve aktarımı için bir otokontrol görevi görmektedir.⁵⁹ Bu sistem ocakların kendi içindeki bütünlüğünü, iletişimini ve sosyal olarak var olabilmelerini sağlarken Türkmen babalarının bu sisteme katkıları unutulmamalıdır.

Türkmen babaları için kolonizatör Türk dervişleri diyen Ahmet Yaşar Ocak ve M. Fuad Köprülü de ocakların oluşumunda Türkmen babalarının etkisine dikkat çeker. Horasan'da yetişip Abdal, Baba, Ata, Sultan adları ile Anadolu'ya gelen hem kabilenin reisi hem de dinî reis olan bu Türkmen babaları Anadolu'da var olan sosyal ve dini yapıya uyum sağlayarak kitlesel etkilerini arttırmışlardır.⁶⁰ Günümüz ocaklarına adını veren Türkmen babalarının Ehl-i Beyt ile ilişkilendirilmesi ise genel olarak Safevi politikası etkisi olarak değerlendirilmektedir.⁶¹

⁵⁷ Yusuf Ziya Yörükkan, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005), 87-89.

⁵⁸ Ersal, *Çubuk Havzası Alevîliği Örneği*, 88-89.

⁵⁹ Ocak yapılanması ve tekke bağlantısı için bk. Cenksu Üçer, *Anadolu'da Alevî Ocakları ve Grupları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 84.

⁶⁰ Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, 34-35.

⁶¹ Yaman, *Alevîlikte Ocaklar ve Dedelik*, 152.

Ocakların oluşumunda özellikle XV. yüzyılda Safevi etkisi önemli bir konumdadır. Şah İsmail Hatayî (1487 -1524) zamanında Anadolu’da var olan ocaklar sistemleştirilmiş ve Erdebil tekkesinde eğitilen kişiler aracılığı ile propagandası yapılmıştır. Anadolu’da şifahi olarak varlığını sürdüren dini yaşam ve ocaklar, Erdebil tekkesinde yazılan “*Buyruk*” kitabı ile sistematik bir hale getirilmiştir. Anadolu’da XV. yüzyıl sonlarından itibaren Safevî propagandası artmış, ocaklardaki dedelerin soyları Ehl-i Beyt’e kadar ulaştırılmış (Hacı Bektaş Veli gibi şeyhler için düzenlenen irşad şecerelerinin zamanla soy şeceresine dönüştürüldüğü⁶² de unutulmamalıdır.) ve Hz. Ali, On iki İmam, Kerbela matemi gibi inanç ve uygulamalar yaygınlaştırılmıştır.⁶³ XV. yüzyıl öncesinde Anadolu’da var olan dini ve sosyal oluşuma “Heteredoks İslam”, XV. yüzyıldan sonrasına da bu “Heteredoks İslam’ın Ali’li Dönemi” diye isim veren Ahmet Yaşar Ocak, Şah İsmail’in Kalenderi dervişlerini önce baba, sonra da Seyyid yaparak var olan dini yaşantıyı ocaklar şeklinde sistematikleştirdiğini ifade eder.⁶⁴

Genel olarak Anadolu’da ocakların oluşumunda kendi tasavvuf anlayışlarını Anadolu’ya taşımış olmaları ve Anadolu’daki sosyal yapıya uyarlamış olmaları dikkat çekmektedir. Ocaklar iç içe geçmiş sebeplerden müteşekkil bir yapı olsa da bu sebeplerde en öne çıkan unsur Ehl-i Beyt faktörüdür. Soyu Ehl-i Beyt’e dayanan bir şahıs etrafında başlayıp, zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına/şartlarına göre zamanla şekillenen, günümüze kadar ulaşan özgün, kapalı bir gelenek sistemidir.

6. Ocaklarda Tasnif ve Hiyerarşik Yapı

6.1. Tasnif

Günümüzde Anadolu’da var olan ocakları tek bir tasnifle açıklamak neredeyse imkansızdır. Zira her bir tasnif ocakların belli bir yönü merkeze alınarak yapılmaktadır. Ayrıca günümüzde Anadolu’da ocakların tasnifi ocaklara bağlı insanların gruplaşması ve kabulleri ile yakından ilgilidir. Günümüzde beş ana ocağın söz edilmektedir. Dede Garkın Ocağı, Ağuçan Ocağı, Hacı Bektaş Veli Ocağı, Baba Mansur Ocağı ve Hasan Dede Ocağı.⁶⁵ Hacı Bektaş Veli Ocağı ile ilgili yapılan tasniflerin bazıları şunlardır:

1) Hacı Bektaş Veli’nin evli olup olmamasına dayanan ayrım;

- a) Hacı Bektaş Veli soyundan gelenler: “Bel oğlu” denilen guruptur.

⁶² Ali Yaman, “Geçmişten Günümüze Kızılbaş Alevî Dedeleri”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu* (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi,1998), 412-415.

⁶³ Yaman, *Kızılbaş Alevî Ocakları*, 51-63.

⁶⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 245-246.

⁶⁵ Hamza Aksüt, *Alevîler*, 5-8.

- b) Hacı Bektaş Veli'nin yolundan gidenler: Önemli olanın Hacı Bektaş Veli'nin soyundan gelmek değil yolundan gitmek olduğunu vurguladıkları için "Yol oğlu" olarak isimlendirilirler.

2) Bağlı oldukları "Mürşid"⁶⁶ dayanan ayırım

- a) Hacı Bektaş Veli soyundan gelenler
b) On iki imam soyundan gelenler⁶⁷

3) İşlevlerine göre ocaklar

- a) Mürşid Ocakları
b) Pir Ocakları
c) Rehber Ocakları
d) Düşkün Ocakları⁶⁸

4) Örgütlenmeye göre ocaklar

- a) Bağımsız Ocaklar: (Bu ocaklar Safevîlerin Anadolu'da etkisinin artmasıyla Safevîlerden etkilenen ve ayrıca bağlı oldukları Hacı Bektaş Veli dergahından ulaşım ve iletişim olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle izin almadan taliplerini gören ocaklardır. Bu ocaklar Safevîlerin etkisinin Anadolu'da azalmasına kadar Şah İsmail'in halifeleri ve *Buyruk* kitapları doğrultusunda hareket etmişler, ancak zamanla Şah İsmail'in etkisinin azalması sonucu Hacı Bektaş Veli dergâhına bağlanmışlardır.⁶⁹)
b) Hacı Bektaş Veli'nin bel oğlu koluna bağlı olanlar.

5) Uygulamadaki farklılara göre ocaklar

- a) Erkanlı ocaklar (Diğer adı Tarık'lı ocaklardır. Cemlerde kutsal olduğu kabul edilen bir değnek kullanılır.)
b) Pençeli ocaklar⁷⁰ (Pençeli ocaklar daha çok "bel oğlu" olarak bilinen kola bağlıdır. Cemlerde Ehl-i Beyt'ten Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'i temsil ettiğine inanılan "el" kullanıldığı için Pençeli ocak diye isimlendirilirler.)
c) Hacı Bektaş Veli soyundan gelenler: "Bel oğlu" denilen guruptur.

⁶⁶ Ocak sisteminde kavramlar tam yerleşmiş değildir. Mürşid kavramını en üst kavram olarak kullansak da Bektaşilerde en üst kavram olarak "Pir" kullanılır, Mürşid Pir'in talibidir. İşlevsel olarak aynıdır.

⁶⁷ Harun Yıldız, "Alevîlerde Dedelik Kurumu", *Alevîlik*, haz. İsmail Engin-Havva Engin (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004) 327.

⁶⁸ Ocaklar işlevlerine göre sınıflandırılırken özellikle dördüncü madde olan "düşkün ocakları" farklı yazarlarda değişik adlarla anılmaktadır. Örneğin bu kısma Mehmet Ersal "Talip ocakları", Piri Er "Dikme Ocakları" derken Hamza Aksüt ilk üç madde ile yetinir.

⁶⁹ Yaman, *Kızılbaş Alevî Ocakları*, 49-50.

⁷⁰ Yaman, *Alevîlikte Dedelik ve Ocaklar*, 137-155; *Kızılbaş Alevî Ocakları*, 54-61.

- d) Hacı Bektaş Veli'nin yolundan gidenler: Önemli olanın Hacı Bektaş Veli'nin soyundan gelmek değil yolundan gitmek olduğunu vurguladıkları için “Yol oğlu” olarak isimlendirilirler.

6.2. Hiyerarşik Yapı

Ocak sisteminde hem ocak içinde hem de ocaklar arasında hiyerarşik bir düzen vardır. Dolayısıyla hem ocak içinde dedeler kendi aralarında hem de ocaklar kendi aralarında mürşit, pir, talip/rehber şeklinde yapılanmışlardır. Bu yapılanmada bazen mürşit ve pir yer değiştirmektedir. “El ele, el Hakk’a”⁷¹ ilkesiyle açıklanan hiyerarşik düzen, taliplerin hizmetlerinin dedeler tarafından görülmesi için yapılan bir görev paylaşımının gereğidir. Rehber/talip pire, pir mürşide bağlıdır. Mürşit de en üst başvuru makamıdır, ancak o da davranış ve kararlarında hem manevî olarak “Yol”a hem de *Buyruk* gibi yazılı ve kutsal kabul edilen metinlere bağlıdır. Talipler, dedeler tarafından denetlenirken, dedeler de bağlı oldukları dedelerce denetlenirler. Yani taliplerini denetleyen bir dede, bir başka dedenin müridi sayılır ve o dede tarafından denetlenir. Dedeler arasındaki bu ilişki ocaklar için de geçerlidir. Pir veya mürşit olan bir ocak, bir başka ocağın talibidir, o ocak da başka bir ocağın talibidir. Böylece ocaklar zincirleme bir şekilde birbirlerine bağlanırlar ve birbirlerini denetlerler. Ancak ocaklar arasındaki bağlılık ilişkisi değişkendir. Bir yerde A ocağının piri B ocağı iken, bir başka yerde bu ilişki tersine dönebilmekte veya C ocağı A ocağına pirlük yapabilmektedir.⁷²

Ocak sistemindeki hiyerarşi zamanla birtakım ocakların yetkisinin ve talip sayısının fazlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bazı ocakların eski olması, bazı ocakların buldukları nüfuzlu bölge itibarıyla taliplerinin fazla olması ya da bazı ocakların göç etmesi sonucu aynı ocağa bağlı kalmaları ile talip ve pirlerdeki artış gibi nedenlerden dolayı birtakım ocaklarda yetki ve nüfus artışı olmuştur.⁷³

Günümüzde sayı olarak ocaklar, gerek bir ana ocağın farklı iki hatta üç ocağın kurulması (dedenin kendi ocağını farklı isimlerle kurması), gerek tarihte bazı dini önderlerin kendi oğullarına da icazet vermesi gibi nedenlerden dolayı çoğalmıştır.⁷⁴

⁷¹ Ocaklar arasındaki mürşit, pir ve talip / rehber sisteminin kastedildiği bu deyim, ocak mensubu bir kişinin bu sisteme riayet ederek yaşadığı müddetçe Hak’a yani Hz. Ali’ye ve onun nezdinde gerçekliğe ulaşacağına bir ifadesidir. Bu deyim ocak mensupları arasında çok yaygın bir şekilde kullanılır.

⁷² Ali Yaman, “Alevilik’te Dedelik Kurumu (Ocak Sistemi)”, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 542-543.

⁷³ Ersal, *Çubuk Havzası Aleviliği Örneği*, 75-76.

⁷⁴ Satı, *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*, 199.

SONUÇ

Günümüzde Anadolu'nun inkâr edilmez bir gerçekliği olan ocaklar, kökleri, mensubiyetleri ve hala netleşemeyen literatürü ile birçok araştırmacının farklı pencerelerden çalışma alanına girmiştir. İlahiyat, sosyoloji, halk bilimi, tarih gibi birçok alan kendi çerçevesinde Anadolu'nun kadim bir yapılanması olan ocakları araştırırken diğer taraftan ocaklar sunî gündemin vazgeçilmez konularından biri olagelmıştır.

Dayandığı temel öğretileri Ehl-i Beyt sevgisinden alan günümüz ocaklarını anlamak için onu şekillendiren fikrî ve tarihî olguyu bilmek gerekmektedir. Bu nedenle çalışmaya Horasan'dan başlanarak siyaset, coğrafya ve sosyal yapının etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Nitekim Horasan'da gerek siyasî gerek toplumsal saiklerle atılan adımlar, günümüz ocak sisteminin de nüvelerini oluşturmuştur. Göç yolları üzerinde olması, kadim tarihi ile çeşitli ırk ve dinlere ev sahipliği yapıyor olması Horasan bölgesini zengin kılıyor ve fetihlerin açık adresi haline getirmiştir. Çeşitli inanışların birbirlerinden etkilenmesi ile ortaya çıkan ve daha sonra göçler ile Anadolu'ya taşınan kam/baba/dede olgusu, Anadolu'da var olan köklü inanç, düşünce ve değerlerle yeniden şekillenmiştir. Böylece tasavvufî açıdan zengin olan Horasan topraklarından Anadolu'ya tasavvuf merkezli bir akım başlamıştır. Gelenekte zaten var olan karizma bir şahsiyet etrafında varlığını oluşturan ocak sistemi, Anadolu'ya gelince Rum Abdalları denilen ve kaynağını yine Horasan'dan alan bu karizma şahsiyetler etrafında kurulmuştur. İlk zamanlar gerek siyasî gerek imkânlar doğrultusunda dağınık ilerleyen bu oluşum zamanla gelenek ve eski inançlarla uyum içinde sistemleşmiştir. Bu yapılanmada karizma şahsiyetlerin köyler ya da aşiretler kurup sistematize olmadıkları aksine toplulukların zamanla kendi içlerinden takım karizma şahsiyetler çıkarıp etrafında yapılandıkları tespit edilmiştir.

Kısacası bugün Anadolu'da var olan ocaklar geçmişte tek bir şahsiyet etrafında oluşmuş gibi görünse de birikimini sadece bu tek şahsiyetin beslendiği kaynaklardan almamaktadır. Aksine Horasan'dan Anadolu'ya farklı din ve akımlardan birikimler, yerli milletlerden bazı örfler ya da siyasetin bazı talepleri ile şekillenerek günümüze kadar gelmiştir. Bu nedenle çalışmamızda da vurgulandığı gibi ocak sistemi net bir literatür ve kavram kaynağına sahip değildir. Şifahi bir kültür aktarımına sahip olması, Ehl-i Beyt soyuna dayalı bir lider etrafında şekillenerek Ehl-i Beyt sevgisi merkezli bir yaşam oluşturmaları günümüz ocaklarının en karakteristik özellikleridir.

KAYNAKÇA

- Akın, Bülent. “Alevilikte Ocak: Kavramsal Çerçeveye ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17/2 (2017), 239-264.
- Aksüt, Hamza. *Alevîler*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2009.
- Avcu, Ali. “Şia’da Hz. Ali’nin Masumiyeti Anlayışı”. Hazreti Ali. ed. Ali Aksu. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020, 256.
- Balaban, Kazım. *Ehl-i Beyt’ten Dersim’e Baba Mansur / Kurhuseyin Dergâhı*. İstanbul: Aydıuş Yayınları, 2006.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi* II (1942). 279-304.
- Beyhakî, Ahmet b. el-Huseyn. *Zâhiru’d-Dîn* PDF: Dâr İkra Yayınları, 2004. <https://shamela.ws/book/355/70>
- Birdoğan, Nejat. *Anadolu ve Balkanlarda Alevî Yerleşmesi*. İstanbul: Mozaik Yayınları, 1995.
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Cami’us- Sahih*. thk. Doktor Tekiyyüd-Din en-Nedvî. 15 Cilt. Beyrut: Dar’ul-Beşâir’il İslamiyye. 1432/2011.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*. çev. Yıldız Moran. İstanbul: E-yayınları, 1979.
- Cahen, *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi*. çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Basım, 2021.
- Çetin, Osman. “Horasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/234-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebu’l- Kasım İbn Havkal en-Nusaybî, Ebu’l-Kasım Muhammed. *Sûretü’l-Arz*. 2 Cilt. Beyrut: Daru’s-Sâdır, 1938.
- El-Hamevî, Yâkût. *Mu’cemü’l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. 2 Cilt. Beyrut, 1990.
- El-Makdisi, Mutahhar b. Tahir. *Kitâbu'l - Bed'i ve't -Tarih*. 6 Cilt. Tahran: Mektebetü'l-Esedî, 1903.
- El-İsfahanî, er-Râgîb. *Müfredât Elfâzı'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: ed-Dar’uş-Şamiyye, 1412/1992.
- Ersal, Mehmet. *Alevî-Bektaşî İnanç Sisteminde Hiyerarşik Yapı: Çubuk Havzası Alevîliği Örneği*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Esâmine, Halil. “Emevîler Döneminde Arapların İskânı”. çev. Nuh Aslantaş. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/12 (1999), 271-280.

Fevzi, Ömer Faruk. “Ehl-i Beyt Kavramı Üzerine”. çev. Bahaüddin Varol. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 99/9 (2000), 397-400.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. Türkiye’de Alevîlik Bektaşılık. İstanbul: Selçuk Yayınları, 2.Basım,1991.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri. Ankara: Selçuk Yayınları, 1980.

Hacib, Yusuf Has. Kutadgu Bilig. thk. Reşid Rahmeti Arat. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2. Basım.1979.

Hacib, Yusuf Has. Kutadgu Bilig. sad. Yaşar Çağbayır, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Basım. 2016.

İbn Bibi, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca’feri er-Rugadi. El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye Selçukname. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2020.

İbn Manzûr, Cemâlu’d-Din Mûkerrem. Lisanü’l-Arab. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan,1426/2005.

İbnü’l-Esîr, Ali b. Muhammed. el-Kâmil fi’t-Târîh. 8 Cilt, Beyrut, 1399 / 1979.

İnan, Abdülkadir. Makaleler ve İncelemeler. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 2020.

Kaplan, Doğan. Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Karabiber, Namık Kemal. “Erken Dönemde Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Farklılaşma Süreci: Abbas Oğulları – Ali Oğulları Örneği”. Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu. ed. Sami Erdem. 226/281-295. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

Karabiber, Namık Kemal. Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Kutlu, Sönmez. Alevîlik – Bektaşilk Yazılıları. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Köprülü, M. Fuad. Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2003

Köprülü, M. Fuad. İlk Mutasavvıflar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 1966.

Köprülü, M. Fuad. Anadolu’da İslamiyet. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Köprülü, M. Fuad. “Baba”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 4/366. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Kumartaşlıoğlu, Satı. Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc. el-Câmi'us-Sahih bi şerhi el-İmam Muhyiddin en-Nevevî el-Minhac. 18 Cilt. Beyrut: Daru'l-Mağrife, 1427/2006.

Ocak, Ahmet Yaşar. 'Anadolu'. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 3/110. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ocak, Ahmet Yaşar. Osmanlı Sufiliğine Bakışlar. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2010.

Ocak, Ahmet Yaşar. Dede Garkın ve Emirci Sultan. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2014.

Ocak, Ahmet Yaşar. Babailer İsyanı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 9. Basım, 2020.

Ocak, Ahmet Yaşar. Türk Sufiliğine Bakışlar. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2005.

Onat, Hasan. Emeviler Devri Şîh Hareketleri ve Günümüz Şîliği. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Öz, Mustafa. "Ehl-i Beyt", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 10/498. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Saltık, Veli. İz Bırakan Erenler ve Alevî Ocakları. Ankara: Kuloğlu Matbaacılık, 2004.

Sami, Şemsettin. Kamus-u Türkî. İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Planı. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.

Sedayearyan.ir. "Eski Horasan Haritası". Erişim 20 Aralık 2023.

<http://sedayearyan.ir/%D8%AE%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%DA%AF%D8%B0%D8%B1-%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86/>

Şapolyo, Behnan. Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi. İstanbul: Türkiye Yayınları, 1964.

Şeker, Fatih Mehmet. İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. Târîhü'r-Rusûl ve'l-Mulûk. nşr., M. Ebü'l-Fadl, 9 Cilt, Beyrut, 1397/1977.

Toğan, Zeki Velidi. Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981.

Tuğrul, Talip. "Alevilikte Dedelik Kurumu ve Ocak Kültü". İslam Düşüncesi Araştırmaları Dergisi 10 (2019), 453-481.

Türk Dil Kurumu Sözlük. Erişim 22 Ocak 2024. <https://sozluk.gov.tr/>

Üçer, Cenksu. Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.

Üçer, Cenksu. Anadolu'da Alevî Ocakları ve Grupları. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Üçer, Cenksu. “Alevî Nitelemeli Gelenek Ya Da Ocak ve Gruplar Hakkında Yapılacak Çalışmalarda Ocak Sisteminin Dikkate Alınmasının Önemi”. *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2019), 364.

Ümit, Mehmet. “Türklerin Müslüman Olmalarında ve Ehl-i Beyt’e Duydukları Sevgide Ehl-i Beyt Mensuplarının Rolü Üzerine”, I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu. ed. Osman Eğri vd. 1/34-52. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2011.

Üzüm, İlyas. *Alevîlik*. İstanbul: İsam Yayınları, 3. Basım, 2007.

Varol, M. Bahaüddin. *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*. Konya: Yediveren Yayınları, 2004.

Varol. “İslam Tarihinin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt’e İdeolojik Yaklaşımlar”. *Marife* 4/3 (2004), 79-81.

Veli, Hacı Bektaş. *Velayetname*, haz. Hamiye Duran, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Welhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963.

Yaman, Ali. *Alevîlik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi*. İstanbul: Kalipso Yayınları, 2007.

Yaman. Ali. *Alevîlik’te Dedelik ve Ocaklar*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, 2004.

Yaman, Ali. *Kızılbaş Alevî Ocakları*, Ankara: Elips Yayınları, 2006.

Yaman, Ali. “Geçmişten Günümüze Kızılbaş Alevî Dedeleri”. I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1998.

Yaman, Ali. *Allahçılar Orta Asya’da Yesevîlik, Kızılbaş Türkler, Laçiler*. İstanbul: Nota Kitap, 2006.

Yaman, Ali. “Alevîlik’te Dedelik Kurumu (Ocak Sistemi)”. *Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.

Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 5. Basım, 2015.

Yıldız, Harun. *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2014.

Yıldız, Harun. “Alevîlerde Dedelik Kurumu”. *Alevîlik*. mlf. İsmail Engin-Havva Engin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

Yörükan, Yusuf Ziya. Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005.

Yörükan, Yusuf Ziya. Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar. haz. Turhan Yörükan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Sümevra GÜVENDİ İDRİSOĞLU

Fatıma Nur DEMİR

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The author declares that he have no competing interests.

Yazar Katkıları / Authors Contributions:

Bu çalışmanın tasarlanması, verilerin toplanması, analizi, makalenin yazımı ile gönderim ve revizyon süreçlerinde tüm yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

All authors contributed equally to the conception, data collection, analysis, writing, submission, and revision of this study.